

slo context

po

voor het primair onderwijs

Nieuwe leerlijnen voor 10-14-onderwijs

- ▀ Het Talent aan de slag met Curriculum.nu
- ▀ Een podium voor het jonge kind
- ▀ Basisschool De Zandberg geeft wereldoriëntatie op eigen wijze vorm

Fotografie: © Shutterstock.nl

Masterclasses voor rekencoördinatoren

www.slo.nl/agenda/oo266

Vergroot je kennis en vaardigheden op relevante thema's in het reken-wiskundeonderwijs. Meld je aan voor (een van) de masterclasses voor rekencoördinatoren in het najaar van 2018.

De masterclasses hebben elk een eigen thema:

27 september 2018	Masterclass 1: sterke rekenaars
31 oktober 2018	Masterclass 2: formatief evalueren in de rekenles
21 november 2018	Masterclass 3: probleemoplossen

Meer informatie en aanmelden: www.slo.nl/agenda/oo266

slo

Bij de start van het nieuwe schooljaar een nieuwe SLO Context. Wij bieden u graag een blik op de ontwikkelingen in het curriculum bij andere scholen in het land. Want hoewel u vast al weet waar u dit jaar met uw groep leerlingen uit wilt komen, kan de invulling van het onderwijsprogramma nog variëren.

Het traject Curriculum.nu gaat in 2019 resultaten opleveren die leiden tot een herijking van de landelijke curriculumkaders. Wij gingen op bezoek bij Het Talent in Asten, een basisschool die actief meedoet als ontwikkelschool op het vlak van Mens & natuur. Door uit te wisselen met andere scholen binnen het leergebied, toetst en bevestigt het team van Het Talent het 3 O-leren, de nieuwe manier van onderwijs geven die zij drie jaar geleden opstartten. Hun nieuwe werkwijze verdiept zich nog ieder schooljaar, waardoor het team nu thematisch en op eigen wijze vorm geeft aan de lesinhouden.

Opvallend is dat Het Talent, en vele andere scholen, de verbinding buiten de school zoeken. Met ouders, bedrijven, voortgezet onderwijs en pabo's. Op het gebied van het jonge kind zien we een mooi voorbeeld in Utrecht Overvecht, in de samenwerking met peutercentra en kinderopvangcentra. En richting het voortgezet onderwijs is er de ontwikkeling van de tienscholen, die proberen om de aansluiting tussen de sectoren voor leerlingen zo organisch mogelijk te maken. Hopelijk bieden de praktijkvoorbeelden in deze SLO Context u inspiratie voor het komende schooljaar!

Marcia Joosen
Hoofdredacteur, m.joosen@slo.nl

Inhoud

- 4 Het Talent aan de slag met Curriculum.nu**
- 8 Utrecht slaat brug tussen voorschool en basisschool**
- 12 Uitgelicht
- 14 Basisschool De Zandberg geeft wereldoriëntatie op eigen wijze vorm**
- 17 Burgerschap in beeld
- 18 Nieuwe leerlijnen voor 10-14-onderwijs**
- 21 De stem van de leerling
- 22 Leermiddelenmonitor 2017/2018

4

8

18

Colofon

SLO Context is een uitgave van SLO.
ISSN 1878-7339

© SLO, Enschede, 2018.
Gehele of gedeeltelijke overname van onderdelen uit dit magazine is alleen toegestaan na voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Redactie: Monique van der Hoeven, Marcia Joosen, Christel Broekmaat

Eindredactie: Christel Broekmaat

Opmaak: Simone Analbers

Fotografie cover: Wilco van Dijen

Druk: Drukkerij Roelofs, Enschede

Met dank aan: Femke Buijs, Harry Grimmus, Anja Jansen, Thomas Koolen, Sabine Kraan, Willeke Kremers, Lisenka Mathijssen, Sandra van Oosterhout, Carla Sanders, Michiel Santegoeds, Friso Smits, Hans Staps, Ruth Verkerk, Kobi Wanningen.

Bestel- & informatieadres

SLO
Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 4840 840
E info@slo.nl

 company/slo
 SLO_nl
 SLO.expertisecentrum

www.slo.nl

Het Talent aan de slag met Curriculum.nu

“Nog meer aandacht voor ondernemen en netwerken”

Wat moeten kinderen per leergebied kennen en kunnen? Deze vraag staat centraal in het landelijke programma Curriculum.nu. Negen ontwikkelteams met leraren en schoolleiders ontwikkelen voor negen leergebieden een visie op deze vraag, waarbij ze onder meer worden ondersteund door experts van SLO. Per leergebied geven geselecteerde ontwikkelscholen feedback op de tussenresultaten van de teams en werken ze aan het ontwikkelen van een schooleigen curriculum. Eén van die scholen is Kindcentrum Het Talent in Asten, dat ondernemerschap en thematisch werken hoog in het vaandel heeft staan.

Uniek schoolgebouw

Kindcentrum Het Talent werkt binnen Curriculum.nu aan het vakgebied Mens & natuur. Zodra je hier binnenstapt is duidelijk dat deze school anders is. Enorme ramen over de volle lengte en breedte van het schoolgebouw. Twee verdiepingen, die je in één oogopslag kunt overzien. Een open inrichting, met veel warme kleuren, glas en hout. Hoekjes om te werken, hoekjes om te spelen of om samen projecten te doen. En vooral: veel bedrijvigheid. Geen gangen met klaslokalen, maar open ruimtes waar kinderen allemaal op een andere manier aan de slag zijn.

“De kinderen kiezen iedere dag hun eigen werkplek in de school.”

Flexibele werkplekken

In één klas geven kinderen een presentatie over Egypte, waar ze uitgebreid onderzoek naar hebben gedaan. Beneden in de open ruimte speelt een groepje verklede kinderen Indiaantje in drie felgekleurde tipi's. Aan de tafel daarnaast doen vier kinderen een zelfgemaakt kwartetspel en drie jongens schroeven fanatiek een oude cd-speler uit elkaar. Boven werken kinderen achter de computer samen aan een project en buiten in de zon leest een groepje leerlingen met een leraar. Overal in de school zijn hoekjes ingericht, die kinderen flexibel kunnen gebruiken. De ruimtes zijn een verlengstuk van de klaslokalen. De klassen hebben zitplaatsen voor elk kind, maar niet genoeg werkplekken. De kinderen kiezen iedere dag hun eigen werkplek in de school.

Visie: eigentijds leren

Basisschool Het Talent begon drie jaar geleden met een nieuwe manier van onderwijs bieden. “Wij geloven in eigentijds leren, het 3 O-leren”, vertelt schoolleider Anja Jansen. “De drie o's staan voor ondernemen, onderzoeken en ontwerpen. Daarnaast volgen we het gedachtegoed van Human Dynamics. Deze theorie draait om de manier waarop kinderen leren, communiceren en in elkaar zitten. Het biedt inzicht in de verschillen tussen mensen en de manier waarop je

daar als leraar bij aan kunt sluiten.” Twee jaar geleden opende Het Talent haar nieuwbouwlocatie, die perfect past bij de visie van de school. “Het gebouw is overzichtelijk, open en flexibel”, zegt Jansen. “We kunnen ons onderwijs dankzij het gebouw optimaal invullen.”

Leraren verantwoordelijk voor lesontwerp

Eigentijds onderwijs betekent voor Het Talent onder andere thematisch onderwijs. De leraren kiezen steeds samen een centraal thema, waarmee ze elk op hun eigen manier aan de slag gaan. Leraar Thomas Koolen: “Ons huidige thema is ‘Wereldse volken’ en elke unit vliegt dat anders aan. In de onderbouw staan Indianen centraal, in de bovenbouw is het WK voetbal het uitgangspunt. De kapstok is een gegeven, maar het lesontwerp is de verantwoordelijkheid van de leraar.

5 slo

We beginnen meestal met een klassikale basisles om het thema te schetsen en de basiskennis over te brengen. Daarna gaan kinderen hun eigen onderzoek doen en leervragen beantwoorden. Dat doen ze in kleine groepjes en individueel. En met leerlingen uit verschillende groepen samen. Kinderen kiezen daarvoor hun eigen werkplek en aanpak. Hun eigen ondernemerschap staat hierin centraal.”

Helder lesformat

Anja Jansen: “Op het eerste gezicht lijkt die aanpak misschien chaotisch, maar er ligt een heldere structuur aan ten grondslag. We hebben met het hele team een helder format ontwikkeld, gekoppeld aan concrete leerdoelen binnen verschillende vakgebieden. Zo weten we zeker dat leerlingen de kennis opdoen die nodig is. We doen dat in verschillende settings: de klassikale setting in de vorm van een hoorcollege, werkgroepen waarin kinderen samenwerken en individueel. Zo voldoe je aan alle leerbehoeften. Om van thematisch werken een succes te maken, moet je een sterke teamcultuur hebben. We voelen ons samen verantwoordelijk voor onze school.” Deze manier van

werken levert veel op. Niet alleen zijn kinderen én leraren meer betrokken bij en enthousiaster over het leerproces, het zorgt ook voor gelukkigere leerlingen, die plezier hebben in leren. “Leerlingen hebben een actievere houding, ze wachten niet af waar de leraar mee komt”, zegt Koolen. “Ze gaan zelf aan de slag, het ‘consumeren’ is er vanaf.”

“Zo weten we zeker dat leerlingen de kennis opdoen die nodig is.”

Kennis uitwisselen

Het Talent is geselecteerd om mee te doen als ontwikkelschool bij het ontwikkelteam Mens & natuur voor Curriculum.nu. Willeke Kremers, leraar en coördinator bovenbouw: “Wij vonden het een goede kans om kennis uit te wisselen met andere scholen, ideeën op te doen en zo ons onderwijs nog verder te verbeteren. Bovendien is het mooi om bij te kunnen dragen aan het onderwijs van de toekomst.”

Jansen: “Ik had ook nog een hoger doel: met onze deelname wilde ik aan ons team bevestigen dat we goed bezig zijn. Doordat wij ons onderwijs anders vorm zijn gaan geven, krijg ik wel eens kritische vragen uit het team. Behalen we onze leerdoelen wel, komen alle onderwerpen wel aan bod? Dat wij werden gekozen voor Curriculum.nu is voor ons een bewijs dat we op de goede weg zijn.”

Thematische aanpak Mens & natuur

“We werkten voorheen met standaardmethoden binnen dit leergebied”, zegt Kremers. “Sinds een jaar hanteren we een thematische aanpak die we zelf inhoud geven. Deelname aan Curriculum.nu kwam op het juiste moment. We hebben de eerste conceptvisie van het ontwikkelteam Mens & natuur inmiddels gekregen, en we hebben de bijbehorende vragenlijst ingevuld. Ouders en leerlingen hebben we ook om hun reactie gevraagd. In de conceptvisie herkende ik al veel van de manier waarop wij werken: thematisch en met een grote mate van autonomie voor de leraar.”

Netwerken en ondernemerschap

Binnen Curriculum.nu heeft Het Talent ook een eigen opdracht: het verder invullen van 3 O-leren. Netwerken is een belangrijk element in het leergebied Mens & natuur. “We willen breder kijken dan onze school”, zegt Thomas Koolen. “Wat kunnen we betekenen voor

slo 6

Anja Jansen >

ouders, bedrijven, voortgezet onderwijs, pabo?

We willen in Asten een netwerk opzetten waarmee we ons onderwijs kunnen verrijken. Daar zijn volop mogelijkheden voor. Wij zijn aspirant-Brainportschool, wat inhoudt dat we deel uitmaken van een netwerk van scholen die leerlingen voorbereiden op een toekomst in de Brainport-regio. Zo werkten we samen met collega-Brainportschool Varendonck College in Asten, een middelbare school voor vmbo, havo en vwo. Hun technasium werkt aan de hand van casussen en die hebben we omgeschreven naar een basisschool-opdracht. Onze leerlingen werden gecoacht door leerlingen van het Varendonck en gingen met verschillende onderwerpen aan de slag. Ze namen bijvoorbeeld enquêtes af in Heusden, over de inrichting van het nieuwe marktplein, en maakten een *moodboard* over de herbestemming van een pand in Asten. Dit soort opdrachten leert leerlingen om breed te denken en ondernemend aan de slag te gaan. Dat past perfect bij onze visie en bij de insteek van Curriculum.nu."

Curriculum.nu

Leerplanontwikkelaars van SLO ondersteunen het ontwikkelproces van Curriculum.nu op de inhoud, vanuit hun vakkennis en brede blik op curriculumontwikkeling in Nederland en andere landen.

"Ruim twaalf jaar geleden werden de kerndoelen voor leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs ontwikkeld." zegt Marja van Graft, die als vakexpert het leergebied Mens & natuur begeleidt. "Scholen werken daar sinds 2006 mee en de doelen zijn inmiddels aan vernieuwing toe. De wereld is veranderd en dat vraagt om een kritische beschouwing van de gewenste kennis en vaardigheden van leerlingen. Daarom is Curriculum.nu gestart en met dat vraagstuk zijn de ontwikkelteams en ontwikkelscholen nu hard aan de slag."

Grote opdrachten ontwikkelen

Elk ontwikkelteam werkt een visie uit in tien tot vijftien Grote opdrachten voor hun leergebied. Deze beschrijven op heldere wijze de kern van het vakgebied in de vorm van fundamentele inzichten. Daarbij wordt ook gekeken naar de samenhang binnen de leergebieden. "Voor Mens & natuur is dat bijvoorbeeld een uitdaging, omdat bij sommige onderwerpen verschillende vakgebieden samenkomen", zegt Van Graft. "Het onderwerp 'water' is hier een goed voorbeeld van. Daar komt van alles bij elkaar. Biologie, techniek, voeding en gezondheid uit het leergebied Mens & natuur, en sociaalgeografische elementen, waterbescherming, politiek en gedrag uit de

leergebieden Mens & maatschappij en Burgerschap. Naast ontwikkelteams zijn er ontwikkelscholen zoals Kindcentrum Het Talent, die feedback geven op de opbrengsten van de ontwikkelteams. Ook werken zij aan hun schooleigen curriculum voor het betreffende leergebied."

Uitdaging voor het onderwijs

Van Graft vindt de curriculumherziening een flinke uitdaging, die straks iets gaat vragen van alle scholen in Nederland. "Van de scholen en leraren die meewerken aan Curriculum.nu wordt veel gevraagd. Aan het programma neemt nu een beperkt aantal, vooral vooruitstrevende scholen deel. Daar zijn de ontwikkelteams zich zeer bewust van. Want straks moeten alle scholen in Nederland met de nieuwe kerndoelen aan de slag."

Meer informatie:
primaironderwijs@slo.nl
www.curriculum.nu

Utrecht slaat brug tussen voorschool en basisschool

Een podium voor het jonge kind

Vier jaar lang bouwden medewerkers van basisscholen, peutercentra (inclusief voorscholen) en kinderopvangorganisaties in Utrecht via professionalisering aan de kwaliteit van de educatie voor het jonge kind. Een jaar na de afronding kijken we met betrokkenen terug: wat is er in de praktijk van terug te zien? Wat kunnen anderen ervan leren?

Zoef, zoef, zoef, draait het stokje van de vuurboog. Juf Sabine Kraan is met Sara (4) bezig vuur te maken bij de tipi in de spelhoek. Ze praten over wat ze aan het doen zijn. “Zie jij al een vlam?” Sara zegt van niet. Al draaiende praten ze verder. Veel van de woorden die ter sprake komen - vuurboog, vlam, vuursteen - hangen in geplastificeerde mapjes op het bord. Verderop in de gang wemelt het ook al van de wigwams en de hoofdtoeien. Er is geen twijfel mogelijk: de kleuters van Op Dreef werken rond het thema ‘indianen’.

Doorgaande leerlijnen

Op Dreef is een middelgrote basisschool in Utrecht Overvecht, met in de onderbouw een instroomgroep 1, een combinatiegroep 1/2 en een groep 2. In het gebouw

is tevens een voorschool gevestigd. Dat geldt voor de meeste basisscholen van het bestuur PCOU Willibrord: het bevordert de samenwerking en het ontstaan van doorgaande leerlijnen. Bij Op Dreef zijn daar inderdaad tekenen van te zien. Zo werken niet alleen alle onderbouwleerlingen gelijktijdig aan hetzelfde thema, maar sluiten soms ook de kinderen van de voorschool aan. Thema's worden gezamenlijk voorbereid en soms met peuters en kleuters tezamen afgesloten.

Trainingen en lesbezoeken

De teamleden van Op Dreef die met jonge kinderen werken, zijn de laatste jaren bezig geweest hun educatief handelen te versterken. Ze hebben trainingen gevolgd in het kader van *NU voor later* in Utrecht, een

stedelijk project voor optimale educatie van het jonge kind. Zo is onder meer de gewoonte gegroeid om onderling lesbezoeken af te leggen, die op video worden vastgelegd en samen worden nabesproken. “We zijn bewuster bezig met de vraag wat we kinderen willen leren”, vat Kraan de veranderingen samen. “Bij de training begrijpend luisteren hebben we ons bijvoorbeeld verdiept in interactief voorlezen. Hoe stel je tijdens het voorlezen zodanige vragen dat je de kinderen betrokken houdt en aan het nadenken zet? Ook zijn we aan de slag gegaan met de educatieve dialoog. Sommige dingen spelen op de voorschool wat minder dan bij ons omdat de kinderen nog niet zo talig zijn, maar we kunnen wel één lijn trekken in hoe we met kinderen in gesprek gaan. Verder hebben we een training spel- en spelbegeleiding gevolgd. Daar heb je net een voorbeeld van gezien: vanochtend heb ik ‘vuur maken’ als demonstratiespel aangeboden en je ziet dat kinderen het dan zelf willen doen.”

“Bij collega’s doe je ideeën op, ze hebben vaak net een andere kijk.”

Laag dieper

Voor Ruth Verkerk, leerkracht van groep 2, zit de grootste winst van de professionaliseringsactiviteiten in de verdieping. “Door de dingen die je doet net iets anders aan te pakken, kom je een laag dieper. Een mooi voorbeeld vind ik de vragen die we stellen bij begrijpend luisteren. We kijken nu niet langer alleen of een kind het verhaal begrepen heeft, maar stellen ook vragen ter verdieping: ‘Wat zou dat betekenen?’ ‘Wat zou jij doen?’ ‘Hoe had het anders af kunnen lopen?’ Reproductie én toepassing. Dat werkt heel goed. De Cito-resultaten voor kritisch luisteren gingen meteen omhoog nadat we dit waren gaan doen, en zijn sindsdien hoger gebleven.” Zelf vindt Verkerk, die al 30 jaar in het onderwijs werkt, het fijn om deel uit te maken van een lerend netwerk van leerkrachten en pedagogisch medewerkers. “Je ontwikkelt in de loop der jaren toch je eigen manier van doen. Bij collega’s doe je ideeën op, ze hebben vaak net een andere kijk.”

< Ruth Verkerk

‘Je hebt altijd doelen in het achterhoofd’

Kobi Wannings is expert in de ontwikkeling van het jonge kind en werkt ook als manager educatieve kwaliteit en innovatie bij Spelenderwijs Utrecht. Als adviseur van de Werkgroep Het Jonge Kind in Utrecht schreef zij mee aan het Utrechts Kwaliteitskader (UKK). Welke rol spelen de doelen uit het Leerplankader Jonge kind bij de uitvoering van het UKK?

“Als je werkt met jonge kinderen, doe je dat natuurlijk niet aan de hand van een afvinklijstje: doel behaald, op naar het volgende doel. In plaats daarvan vraag je je af: hoe stimuleer ik dit kind in zijn ontwikkeling? Daarbij heb je wél doelen in het achterhoofd, en die zijn altijd terug te voeren op de doelen van SLO. Als pedagogisch medewerker (PM'er) of leerkracht gebruik je bijvoorbeeld vaak het observatie- of leerlingvolgsysteem om te analyseren welke doelen er binnen het bereik van een kind liggen, en daaraan liggen meestal SLO-doelen ten grondslag. Bij het Utrechts Kwaliteitskader is dat net zo. Het UKK gaat over de vraag hoe je als PM'er of leerkracht jezelf en de omgeving kunt inzetten om kinderen tot ontwikkeling te brengen. Maar h^oe is iets anders dan w^{at} en daar geven de SLO-doelen juist richting aan. Bij het Leerplankader Jonge Kind worden de doelen heel prettig en klantvriendelijk uitgewerkt. Ik denk dat de praktijk hier veel aan heeft. Ons gaan ze de komende tijd zeker van nut zijn.”

Gap wegwerken

De ontwikkelingen bij Op Dreef zijn een mooi voorbeeld van hetgeen de stad Utrecht met NU voor later, voor ogen had, vindt Carla Sanders van PCOU Willibrord. Tussen 2013 en 2017 had zij samen met Nel van Loon de leiding over dit stedelijke samenwerkingsproject, dat tot doel had door gezamenlijke professionalisering het gap tussen voorschool en basisschool weg te werken.

Aanleiding was een onderzoek van de Universiteit Utrecht dat uitwees dat er winst te behalen viel in het didactisch-educatief handelen van Utrechtse jongekindprofessionals. “De sociaal-emotionele kant was goed voor elkaar, maar de betekenisvolle interactie met de kinderen kon wat aandacht gebruiken”, aldus Friso Smits, manager en portefeuillehouder professionalisering bij Spelenderwijs Utrecht, een van de grootste organisaties van peutercentra en voorschoolse educatie van Nederland en een belangrijke speler in het project.

Betrokkenheid

Wat NU voor later sterk heeft gemaakt (de Onderwijsinspectie noemde de voor- en vroegschoolse educatie in Utrecht in 2016 als voorbeeld voor anderen), is dat het hele veld erbij betrokken was. Voor die tijd bestond er al wel samenwerking tussen Utrechtse schoolbesturen, instellingen voor voor- en vroegschoolse educatie, welzijnsorganisaties en de gemeente, maar voor het eerst deden nu ook de kinderopvangorganisaties mee. Partners uit het hoger onderwijs

9 slo

leverden eveneens een bijdrage. En al die partijen werden daadwerkelijk betrokken bij de opzet van het project. Sanders: "In bijeenkomsten met besturen en later met schooldirecteuren kregen we de feedback dat zij blij waren dat het jonge kind een podium kreeg. Want als professionals daar iets laten liggen, is dat later in het onderwijs heel moeilijk te repareren."

Kwaliteitskader

Een ander sterk punt is dat er niet in het wilde weg werd begonnen met organiseren van trainingen en cursussen. Eerst werd voor de hele stad een visie op de kwaliteit van educatie ontwikkeld, met dertien uitgangspunten die werden uitgewerkt in praktische speerpunten. Dat klinkt makkelijker dan het is, want binnen zo'n grote stad bestaan natuurlijk tal van visies op het jonge kind. Smits: "Uiteindelijk wisten we elkaar allemaal te vinden op de proceskant. Hoe je handelt, is wat er uiteindelijk toe doet."

Toen het Utrechts Kwaliteitskader (UKK) er eenmaal lag, werd een breed aanbod van masterclasses en lerende netwerken opgezet, ondersteund door een digitaal kennisplein. Externe trainers werden goed ingeprikt op de achterliggende visie ("belangrijk!", beklemtoont Sanders) en in het aanbod werd ingespeeld op uiteenlopende leerbehoeften en -stijlen.

mammoettankers zijn, die niet snel van koers veranderen. Een projectduur van vier jaar is wel het minimum als je duurzaam effect wil sorteren. Smits: "Je wilt nieuwe gewoontes creëren, die moeten in het DNA van organisaties en professionals verankerd kunnen raken."

Borging

In Utrecht kwam er in 2017 met het aflopen van de gemeentelijke financiering een einde aan NU voor later. Het digitale kennisplein kan voorlopig blijven bestaan, maar de masterclasses hielden op. Sommige lerende netwerken gingen door, op kosten van de betrokken organisaties. Het blijft een risico: hoe voorkom je dat je op zo'n moment de opbrengsten van vele jaren hard werk ziet verdampen?

Binnen de betrokken organisaties is een sleutelfactor dat de leiding ervan overtuigd moet zijn dat lerende netwerken een middel zijn om de doorgaande lijn vorm te geven, vindt Smits. Op overkoepelend niveau is doorslaggevend dat er een gremium is dat zich sterk wil maken voor de borging. In Utrecht is hiervoor de Stedelijke werkgroep jonge kind nieuw leven ingeblazen. "De borging van het project is bij deze werkgroep ondergebracht", besluit Sanders. "We gaan verder, hoor. De derde versie van het Utrechts Kwaliteitskader is net verschenen."

slo 10

"Nieuwe gewoontes moeten in het DNA van organisaties en professionals verankerd kunnen raken."

Projectorganisatie

Ook toen dat stond, was het werk echter niet voorbij. Een tip die Sanders anderen wil meegeven, is dat een breed samenwerkingsproject als dit om voortdurende interactie vraagt. Mensen betrokken krijgen én houden is een kwestie van continu communiceren. "Je kunt het niet van een afstandje aansturen. Niets is voor vaststaand aan te nemen, je moet heel veel de praktijk ingaan."

Een goed gefaciliteerde projectorganisatie is dus onmisbaar, liefst aangestuurd door één projectleider uit het voorschoolse en één uit het schoolse circuit, vindt Smits. Zo'n 'buitenboordmotor' is nodig om een project van deze schaal in beweging te krijgen. Dan nog is het goed te bedenken dat grote organisaties

Meer informatie:
primaironderwijs@slo.nl.

Meer over Nu voor later op
www.nuvoorlaterutrecht.nl.
Daar is ook het Utrechts Kwaliteitskader te vinden
(kijk bij Documenten).

**KAARTENSET
NU
COMPLEET!**

**Executieve functies
jonge kind**

Fotografie: ©Shutterstock

<http://jongekind.slo.nl/ef-kaarten>

Om een kind te kunnen helpen bij de ontwikkeling van de executieve functies is het goed om te weten hoe elke executieve functie functioneert. In elf kaarten wordt op eenvoudige wijze beschreven wat de verschillende executieve functies inhouden, maar ook hoe je kinderen kunt ondersteunen bij de ontwikkeling van de executieve functies/vaardigheden.

De kaarten zijn in eerste instantie geschreven voor pedagogisch medewerkers en leraren van kinderen in de leeftijd van 2 tot 7 jaar.

Meer informatie op: <http://jongekind.slo.nl/ef-kaarten>

slo

**SLO IS OOK TE VOLGEN VIA
FACEBOOK, LINKEDIN EN TWITTER.
BLIJF OP DE HOOGTE VAN DE LAATSTE
ONTWIKKELINGEN OP HET GEBIED VAN
CURRICULUMONTWIKKELING,
SLO-ACTIVITEITEN EN PROJECTEN.**

COMPANY/SLO
@SLO_nl
SLO.EXPERTISECENTRUM

Passend onderwijs voor begaafde leerlingen binnen samenwerkingsverbanden

Rapportage van een inventariserend onderzoek
D. Houkema, Y. Janssen, N. Steenbergen-Penterman

Dit rapport geeft een beeld van de stand van zaken binnen de samenwerkingsverbanden (SWV'en) van het primair en voortgezet onderwijs op het gebied van onderwijs en begeleiding van begaafde kinderen.

<http://downloads.slo.nl/Repository/passend-onderwijs-voor-begaafde-leerlingen-binnen-samenwerkingsverbanden.pdf>

slo 12

Proeftuin linked data rekenen po

A. Strijker, H. de Vries, M. Heijnen en
L. Mohaupt

Dit rapport geeft een beeld van hoe leraren ondersteund kunnen worden met de Proeftuin linked data po bij het aanbieden van maatwerk aan leerlingen, dat wil zeggen bij het uitstippelen van geschikte leerroutes voor leerlingen en bij de keuze van daarbij passende leermiddelen.

<http://downloads.slo.nl/Repository/proeftuin-linked-data-rekenen-po.pdf>

IN FINLAND IS HET ONDERWIJS VEEL BETER!

Kritiek hebben op het Nederlandse onderwijs is niet nieuw. Vaak wordt dan een vergelijking getrokken met het onderwijs in Finland. Dat is zoveel beter dan hier. Maar is dat wel zo? Onderwijsjournalist en SLO Context-tekstschrijver René Leverink ging op zoek naar het antwoord en sprak met bekende en minder bekende (onderwijs) mensen over datgene wat de kracht van ons onderwijs bepaald.

Het boek NEE, DAN FINLAND!

De kracht van ons onderwijs (ISBN 978 90 77 866 467) is te bestellen bij elke (online) boekhandel.

Goed nieuws voor het talenonderwijs po

Het Europees Referentiekader (ERK) heeft inmiddels redelijk vaste voet aan de grond gekregen in het Europese talenonderwijs, maar enkele dingen ontbraken nog. Zo is het ERK onlangs aangevuld met een verzameling niveaubeschrijvingen (descriptor) speciaal bedoeld voor kinderen van 7 tot 10 jaar. Dat is dus goed nieuws voor het primair onderwijs.

Meer informatie: www.coe.int/lang-cefr

SLO PARTNER VAN ONDERWIJSTOPTALENTPRIJS

In 2018 is SLO weer partner van de Onderwijs-TopTalentPrijs. De OnderwijsTopTalentPrijs (OTTP) is een jaarlijkse wedstrijd voor talentvolle afstudeerders aan pabo's en eerste- en tweedegraads lerarenopleidingen. SLO wil als partner van de OTTP aandacht vragen voor curriculumbewustzijn bij leraren in opleiding. Zij doet dit samen met verschillende partners uit het onderwijsveld. De prijsuitreiking vindt dit jaar plaats op 11 oktober in Leiden. Lees meer: www.onderwijstoptalentprijs.nl.

13 slo

Masterclasses voor rekencoördinatoren

Als rekencoördinator wil je je graag blijven professionaliseren. In het najaar wordt een aantal masterclasses georganiseerd waarmee je op de hoogte blijft van ontwikkelingen binnen het reken-wiskundeonderwijs en kunt werken aan inhoudelijke en didactische verdieping.

Een van die activiteiten is een serie van drie masterclasses met elk een eigen thema:
 Masterclass 1: sterke rekenaars
 Masterclass 2: formatief evalueren in de rekenles
 Masterclass 3: probleemoplossen

www.slo.nl/agenda/00266/

SEPT

27

OKT

31

NOV

21

Flow creëren in leren

Conferentie op 14 en 15 november 2018 over het stimuleren van creativiteit, talentontwikkeling en persoonlijke groei, benadert vanuit een levensloopperspectief. Met keynotes van Michael Piechowski en Nicholas Colangelo, inspiratierondes waarin ervaringsverhalen en praktijkvoorbeelden gedeeld worden en een middagprogramma met workshop- en lezingenrondes.

Meer informatie en inschrijven:
<http://talentstimuleren.nl/kalender/congres/53>

NOV

14

NOV

15

Tekst: Karlijn Meulman • Fotografie: ©Wilco van Dijen

Basisschool De Zandberg geeft wereldoriëntatie op eigen wijze vorm

“Naar school gaan is elke dag een feestje”

Groep 3 bouwde een eigen Dinomuseum, groep 6 maakt filmpjes over bezienswaardigheden in Nederland en groep 5 weet alles over de oude Grieken en Romeinen. Basisschool De Zandberg in Breda werkt sinds afgelopen schooljaar volgens een eigen curriculum voor wereldoriëntatie, los van standaardmethoden. De basis vormen de aanbodsdoelen van SLO en de kerndoelen van het primair onderwijs. De thematische aanpak blijkt een groot succes. “We halen zoveel meer uit de kinderen.”

Basisschool De Zandberg mag dan bijna achthonderd leerlingen hebben, binnen voelt het kleinschalig dankzij de gezellige sfeer. De gangen hangen vol werkstukken, projecten zijn trots tentoongesteld en de kinderen zijn op verschillende manieren samen aan het werk. De klassen zijn vrolijk ingericht en overal is het periode-

thema duidelijk herkenbaar. In groep 6 wapperen oranje vlaggetjes (thema: ‘Ik houd van Holland’) en het Lab van groep 3 is omgetoverd in een prehistorische grot waar de kinderen een Dinomuseum hebben ingericht (thema: ‘Lang, lang geleden’). De thema’s komen in de hele school tot leven.

Schooleigen aanpak zelf uitwerken

Michiel Santegoeds is leerkracht van groep 7 en lid van het onderwijsontwikkelteam dat het thematisch werken uitdiepte op De Zandberg. “Tot vorig jaar werkten we nog volgens vaste methoden, maar we wilden graag thematisch les gaan geven”, vertelt hij. “Eerst kregen leerkrachten de vrijheid om dat zelf vorm te geven, maar in de praktijk werkte dat niet. Een leerkracht van groep 7 ging bijvoorbeeld aan de slag met de Tweede Wereldoorlog, terwijl dat eigenlijk stof voor groep 8 is. Er moest een kapstok komen met thema’s per jaargroep.”

“Gebruik maken van elkaars expertise is belangrijk.”

Zelf de regie bij het vormgeven

De school kocht bewust geen bestaande methodiek in, maar nam zelf de regie bij het vormgeven van haar onderwijs. Het onderwijsontwikkelteam verdeelde het jaar in vijf periodes. Iedere jaargroep werkt elke periode aan een ander thema. Aan elk thema zijn concrete doelen gekoppeld. De leerkrachten weten zo precies wat kinderen moeten weten, kennen en kunnen na de themaperiode. Leerkrachten geven zelf invulling aan het thema, met een combinatie van onder andere traditionele methoden, zelfontwikkeld lesmateriaal en internet. Veel aandacht is er voor de 21e eeuwse vaardigheden.

Santegoeds: “We willen niets voorkauwen, leerkrachten zijn aan zet. Maar door de grote lijnen vast te stellen, weten we zeker dat alle onderwerpen evenwichtig en samenhangend aan bod komen.”

Aanbodsdoelen SLO zijn de basis

De Zandberg gebruikte de aanbodsdoelen van SLO als uitgangspunt voor de nieuwe aanpak. Om scholen houvast te geven bij het ontwikkelen van een schooleigen curriculum, ontwikkelde SLO inhoudslijnen voor elk leergebied. Deze werden uitgewerkt in aanbodsdoelen voor de drie fasen van het primair onderwijs. Gäby van der Linde-Meijerink, onderwijskundige SLO: “De aanbodsdoelen maken inzichtelijk welke kennis en vaardigheden een leerkracht aanbiedt aan leerlingen. Zo kunnen scholen methoden loslaten en hun eigen onderwijsleerlijnen ontwikkelen.”

“De doelen helpen scholen om anders na te denken over hun onderwijs”, zegt Martin Klein Tank, onderwijskundige bij SLO. “Ze zorgen voor houvast: wat past bij het onderwijsprogramma en welke kennis moet een kind opdoen?”

Fotografie: ©Witco van Dijke

Santegoeds: “We hebben de aanbodsdoelen geprint en we zijn letterlijk gaan knippen en plakken: wat vinden we belangrijk, wat moet terugkomen in ons curriculum en hoe kunnen we de vertaalslag naar de praktijk maken? Zo gaven we een eigen draai aan ons onderwijs.”

Tijd vrijmaken voor onderwijsontwikkeling

Toen De Zandberg besloot om aan de slag te gaan met thematisch werken, werden daar bewust leerkrachten en tijd voor vrijgemaakt. “Deze manier van werken is nieuw voor ons”, zegt Hans Staps, directeur van De Zandberg. “Dat kun je niet naast je gewone werk doen. Daarom houden we voor de start van een nieuw thema studiedagen, waarbij de leerkrachten bij elkaar komen om het thema te bespreken en de grote lijnen in te vullen. Goed teamwerk is heel belangrijk voor het slagen van deze werkwijze.” Santegoeds: “We maken veel gebruik van elkaars expertise. Ik vind het bijvoorbeeld leuk om te vertellen over Griekse mythes. Dat doe ik ook in andere klassen dan mijn eigen groep als collega’s daarom vragen. Het gaat om het optimaal benutten van talenten van medewerkers én kinderen.”

15 slo

Gouden tips voor thematisch werken

- Gun je team de tijd om je curriculum te ontwikkelen en vorm te geven in de praktijk.
- Zorg dat leerkrachten gebruik maken van elkaars expertise.
- Wil niet teveel binnen één thema en houd de rode draad met kerndoelen stevig vast.
- Maak ruimte voor studiedagen: durf tijd en mensen vrij te maken voor onderwijsontwikkeling.
- Zorg voor goede communicatie tussen leerkrachten, zodat ze precies weten waar hun jaargroep mee bezig is.
- Start niet tegelijk met andere grote projecten op school. Focus op de ontwikkeling van thematisch werken is belangrijk.
- Maak een goede kapstok als basis voor het thematisch werken. Schrijf niet voor aan leerkrachten, maar bied wel heldere kaders.
- Blijf evalueren en verbeteren.

Foto: a tie: © Mico van Dijen

< Femke Buijs

teveel opdrachten bedachten of onderwerpen te groot maakten. Keuzes maken is belangrijk, net als evalueren. We bespraken steeds wat werkte en wat niet en stelden bij waar nodig. Deze aanpak is nooit af, we blijven ontwikkelen.”

Betrokken ouders

De ouders zijn ook heel betrokken bij het thematisch werken. Ze krijgen voor elk nieuw thema een mail toegestuurd en worden uitgenodigd om mee te denken. Voor ‘Ik houd van Holland’ heeft een muzikale moeder Hollandse hits uitgewerkt en in groep 3 werden danslessen verzorgd. “We zien dat ouders allerlei spullen meegeven en ook privé aansluiten bij het onderwijs”, zegt Buijs. “Zo gaan ze bijvoorbeeld naar een bepaald museum of kijken een film die past bij het thema. Zo versterken thuis en school elkaar.”

“We halen meer uit de kinderen dan voorheen.”

Gemotiveerde leerlingen en leerkrachten

Mathijssen en Buijs vinden dat de gekozen aanpak veel gebracht heeft. “De kinderen zijn gemotiveerd en blij en wij als leerkrachten zijn dat ook”, zegt Buijs. “We zitten niet meer vast aan een methode, maar hebben de ruimte om zelf de lessen in te richten.” Mathijssen: “Kinderen leren door te doen en daardoor slaan ze kennis beter op. We kunnen nu ook veel dieper op onderwerpen ingaan. Voor mij is elke dag een feestje, de reacties van leerlingen zijn zo leuk. Ik heb bovendien het gevoel dat ik nu dichter bij mezelf mag blijven. Eerst moest ik vooral veel, terwijl ik nu van alles mag.” De Zandberg gaat nu aan de slag met het verder verbeteren van de thema’s. “Zonder de boel dicht te timmeren, anders zijn we weer onze eigen methode aan het schrijven”, zegt Santegoeds. “We willen onder andere nog meer uit de kinderen laten komen. Brainstormen, gesprekken voeren met de klas, onderwerpen en leervragen bij de kinderen naar boven halen. We willen hen nog meer aan het denken zetten.” ☒

Werken in circuits

De groepen 6 van De Zandberg werken aan het thema ‘Ik houd van Holland’. Leerkracht Sandra van Oosterhout werkt met een circuit, waarbij kinderen in groepjes met verschillende opdrachten bezig zijn en regelmatig rouleren. Een groepje plakt plaatsnamen op een blinde kaart van Nederland. Andere kinderen werken aan een *mindmap*, de basis voor hun presentatie over een bezienswaardigheid in Nederland. In een aparte ruimte geeft een leerling zijn presentatie voor een *green screen* en twee klasgenoten maken daar filmopnames van. Van Oosterhout is erg enthousiast over de gekozen werkwijze. “Kinderen leren op verschillende manieren, ze leren samenwerken, presenteren”, zegt ze. “We halen zoveel meer uit hen dan voorheen. Wat willen zij weten, leren en onderzoeken? En hoe willen ze dat doen? Ze vinden het leren veel leuker en zijn meer betrokken bij de lessen. ‘Het wordt weer een leuke dag’, hoor ik ze nu zeggen.”

“Eerst was het veel moeten, nu mogen we vooral veel.”

Valkuil: teveel willen

Ook Femke Buijs en Lisenka Mathijssen, leerkrachten groep 3, zijn heel positief. “Voor onze leerlingen betekent deze aanpak dat de overstap tussen groep 2 en 3 niet meer zo groot is”, zegt Buijs. “Op de kleuterschool is het vooral nog spelen en beleving, in groep 3 zijn het opeens klassikale lessen waarbij ze uit een boek moeten leren. Wij wilden de beleving graag terugbrengen.” Ze gingen enthousiast aan de slag met het thematisch werken. “Soms wat té enthousiast”, lacht Mathijssen. “Onze belangrijkste valkuil bleek dat we soms teveel wilden. We hadden zoveel ideeën, dat we

Meer informatie:

- over de inhoudslijnen met aanbodsdoelen van SLO: primaaironderwijs@slo.nl
- over de manier van werken van De Zandberg: www.doelgerichtontwikkelen.nl

Burgerschap in beeld

De samenleving hecht steeds meer belang aan burgerschapsonderwijs. Dat blijkt ook uit het recente wetsvoorstel van minister Slob, bedoeld om scholen duidelijk te maken waar het om moet gaan bij burgerschapsonderwijs: ‘de ontwikkeling van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en de mensenrechten en het bijbrengen van de sociale en maatschappelijke competenties die leerlingen in staat stellen om deel uit te maken van en bij te dragen aan de samenleving’.

In het kader van Curriculum.nu heeft burgerschapsonderwijs een eigen ontwikkelteam en ontwikkel-scholen. Annette van der Laan en Jeroen Bron maken deel uit van het team en zij zorgen vanuit SLO voor inhoudelijke ondersteuning. Het ontwikkelteam burgerschap bestaat uit twee schoolleiders en veertien leraren (po, vo, vso, praktijkonderwijs) en komt vijf keer bij elkaar om te werken aan de ontwikkeling van burgerschapsonderwijs voor alle type leerlingen en onderwijssectoren. Na elke bijeenkomst worden de opbrengsten voorgelegd aan het onderwijsveld, zodat iedereen die dat wil er feedback op kan geven. Bron: “De eerste bijeenkomst van het ontwikkelteam was bedoeld om een visie op het leergebied burgerschap te formuleren. Op de conceptversie van die visie kwamen in de feedbackfase meer dan duizend opmerkingen binnen.”

Draagvlak

Was dat niet even slikken? Van der Laan: “Nee, het bewijst juist dat het onderwerp burgerschap echt leeft in het onderwijs. De opmerkingen zijn zo goed mogelijk verwerkt in de herziene visie. Zo werk je aan draagvlakverbreding. Van de consultatie is op de website van curriculum.nu een verslag beschikbaar. Daarin legt het ontwikkelteam uit welke keuzes er zijn gemaakt bij het verwerken van de feedback, zodat iedereen kan zien hoe zorgvuldig er met de reacties is omgesprongen.”

Grote opdrachten

Waar moet burgerschap over gaan? Het tweede tussenproduct bevat een aantal Grote opdrachten. Die hebben betrekking op de meest wezenlijke onderwijstaken van burgerschap. Bron: “Het zijn dus opdrachten die de samenleving stelt aan burgerschap. Ze vormen de basis voor de doorlopende leerlijn van po en vo.” Voor burgerschap hebben de leraren van de ontwikkelteams elf Grote opdrachten geformuleerd, gegroepeerd in vijf delen: democratie, diversiteit, technologisch burgerschap, globalisering en duurzaamheid. De Grote opdrachten liggen nu ter consultatie bij de ontwikkelscholen. Verder kan opnieuw iedereen die dat wil er commentaar op geven. Van der Laan: “Het is de bedoeling dat de elf ontwikkelscholen de tussenproducten in hun eigen onderwijs uittesten. Zij verzamelen feedback van leraren, leerlingen en ouders. Daarmee werkt het

ontwikkelteam verder aan de vertaalslag naar de onderwijspraktijk. Dat geldt ook voor de volgende stap in het ontwikkelproces, het uitwerken van de Grote opdrachten in ‘bouwstenen’. Deze bouwstenen bestaan uit een beschrijving van de kennis en vaardigheden die voor alle leerlingen van belang zijn in de verschillende fases van het primair en voortgezet onderwijs.”

Stap voorwaarts

Burgerschap is al langer een wettelijke opdracht aan het onderwijs. SLO heeft diverse voorbeeldleerplannen ontsloten op www.burgerschapindeschool.nl. Wat is er nu veranderd? Bron: “Het begrip was niet duidelijk omschreven en scholen wisten niet goed wat er van hen verwacht werd. Nu heeft de minister de wettelijke omschrijving van burgerschap aangescherpt. Wat betreft het tweede punt: dat is precies waar het ontwikkelteam nu voorstellen voor doet.” Een andere stap voorwaarts is volgens Van der Laan dat er nu gewerkt wordt aan een doorlopende leerlijn po/vo: “Met een doorlopende leerlijn hebben scholen meer houvast en kan er bovendien meer samenhang en afstemming komen tussen primair en voortgezet onderwijs. Daarom is het ook zo goed dat in het ontwikkelteam leraren uit po en vo zitten.”

17 slo

School als oefenplaats

Uit de visie op het leergebied Burgerschap: “Kenmerkend voor burgerschapsonderwijs is vooral dat de school fungeert als een oefenplaats. Leerlingen krijgen ruimte om te werken aan vaardigheden zoals communiceren, samenwerken en deelnemen aan besluitvormingsprocessen; het onderzoeken en zelf formuleren van opvattingen en houdingen en het reflecteren daarop; kritisch en creatief denken, het ontwikkelen van empathische vermogens en redeneren en argumenteren.”

Meer informatie:

Jeroen Bron, j.bron@slo.nl of
Annette van der Laan, a.vanderlaan@slo.nl
www.burgerschapindeschool.nl

Zie ook: www.internetconsultatie.nl/burgerschap/document/3670

Tekst: Suzanne Visser • Fotografie: © Wilco van Dijen - Foto's gemaakt op: Srijning High, Amsterdam

Nieuwe leerlijnen voor 10-14-onderwijs

Niet overstappen, maar doorlopen

Het is geen unicum meer: scholen voor basis- en voortgezet onderwijs die samen leerroutes aanbieden voor leerlingen van 10 tot 14 jaar. Drie van deze 'tienerscholen' ontwikkelen nu samen met SLO doorlopende leerlijnen van groep 7 tot en met klas 2, compleet met leerdoeloverzichten in leerlingtaal. Dat is handig, ook voor basisscholen die geen deel uitmaken van een 10-14-initiatief, maar hun leerlingen beter willen voorbereiden op het vo.

Als Harry Grimmius één knelpunt in het huidige Nederlandse onderwijs zou mogen aanpakken, zou dat de vroegselectie zijn. "Mijn droom, en die koester ik al heel lang, is dat we in het onderwijs alle kinderen de kansen geven waar ze recht op hebben", zegt de voorzitter van het college van bestuur van Scholengroep Over- en Midden-Betuwe (SgOMB).

"De overstap van po naar vo is een vraagstuk waar ik echt mee zit. Kinderen zijn tussen hun tiende en hun veertiende jaar heel sterk in ontwikkeling. Bij ieder kind verloopt die ontwikkeling anders. En toch hebben we in Nederland één ding afgesproken: op je twaalfde is duidelijk naar welk type vervolgonderwijs je gaat en aan die keuze zit je dan min of meer vast. Dat is raar."

Kansenongelijkheid

Grimmius is niet de enige die er zo over denkt.

De Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling adviseerde Nederland twee jaar geleden om eens goed naar de vroegselectie te kijken bij het aanpakken van de kansenongelijkheid in het voortgezet onderwijs, een probleem waarover ook de Inspectie van het Onderwijs de alarmbel heeft geluid.

Een radicale oplossing zou zijn om het onderwijsstelsel op de schop te nemen. Daar bestaat in Nederland echter weinig draagvlak voor. Het alternatief is om oplossingen te zoeken binnen de bestaande kaders, en dat is dan ook wat een groeiend aantal scholen voor basis- en voortgezet onderwijs doet.

Grimmius' Scholengroep Over- en Midden-Betuwe (SgOMB) is een van in totaal zes po-vo-combinaties die in een pilot al enige tijd bezig zijn met onderwijs voor 10- tot 14-jarigen (zie kader). Zij bieden doorlopende leerlijnen van groep 7 van het po tot en met leerjaar 2 van het vo. De 'hobbel' aan het eind van groep 8 schuift dus twee jaar op. Gedurende deze jaren kunnen de leerlingen doorwerken op de manier die ze in de basisschool gewend zijn, met differentiatie naar tempo en niveau. Pas daarna volgt de definitieve keuze voor praktijkonderwijs, vmbo, havo of vwo.

“Onze opdracht is om de leerlijnen voor alle vakgebieden zo af te stemmen dat er straks één pakket doelen ligt van eind groep 7 tot en met eind leerjaar 2.”

Talentontwikkeling

Het concept komt van het Tiener College in Gorinchem, dat al in 2012 begon met dergelijk onderwijs. “Toen ik daarvan hoorde, dacht ik: dat is mooi!”, zegt Grimmius. “Leerlingen die zich kunnen blijven ontwikkelen, zonder de valbijl van een eindtoets - dan doe je echt aan talentontwikkeling.”

Het bracht hem op twee ideeën. Het eerste was dat 10-14-onderwijs ook een goed concept zou zijn voor twee scholen uit zijn eigen bestuur: de Dr. Lammerts van Buerenschool (po) die zich één jaar eerder bij SgOMB had aangesloten en het Hendrik Pierson College (vmbo-vwo), beide in Zetten. Het tweede was dat het hoog tijd was om de krachten rond 10-14-onderwijs landelijk te bundelen.

Beide ideeën kregen spoedig vorm. In Zetten gingen voorbereidingen van start voor De Overstap, de huidige 10-14-route van SgOMB, en landelijk verenigden

Samen een 10-14-school beginnen? Het mag!

Schoolbesturen voor po en vo zijn vrij om samen een 10-14-school te beginnen. Uit ervaringen van de voorlopers blijkt wel dat er veel bij komt kijken. Daarom is het ministerie van OCW een pilot begonnen waarin zes initiatieven zijn opgenomen: Tiener College Gorinchem, Spring High Amsterdam, LeerOnderneming Ridderkerk, Onderwijsroute 10/14 Zwolle, Tienerschool Groningen en De Overstap Zetten. Dit schooljaar komen daar zes nieuwe initiatieven bij en de komende jaren zullen er meer volgen. De pilot wordt aangestuurd door een regiegroep waarin naast bestuurders uit po en vo ook het ministerie van OCW, de PO-Raad, de VO-raad, de Inspectie van het Onderwijs en onderzoekers van Oberon zijn vertegenwoordigd. Oberon heeft hiervoor tevens prof. dr. Walma van der Molen van de UT aan zich verbonden.

De onderzoekers monitoren de uitvoering en de effecten. Wat zijn de knelpunten, de succesfactoren, de belemmerende factoren? Hoe tevreden zijn leerlingen, docenten en schoolleiding? Hoe staat het met de onderwijskwaliteit en wat zijn de effecten op kansengelijkheid? In 2020 komen zij met een rapport over verschillende 10-14-concepten. Aan de hand hiervan bekijkt OCW of het wenselijk is wetten en regels aan te passen.

bestuurders van 10-14-initiatieven zich in een kwartiermakersgroep, waar Grimmius lid van werd. Later kwamen daar een pilot en een regiegroep bij (zie kader).

Verskillende vormen

De vraag is hoe 10-14-onderwijs er in de praktijk uitziet. Het antwoord luidt: heel verschillend. Er is altijd minstens één po- en één vo-bestuur bij betrokken, maar vaak zijn het er ook meer. Er zijn altijd leraren uit po én vo die lesgeven, maar wie wanneer waar lesgeeft, verschilt. Er zijn veel overeenkomsten in het curriculum (de kernvakken blijven overal op het landelijk vereiste niveau en alle scholen leggen met het oog op een goede opleidingskeuze aan het eind van leerjaar 2 de nadruk op ontwikkeling van talenten en vaardigheden), maar iedere school geeft daar zelf invulling aan en maakt eigen keuzes voor lesmateriaal. Ook de huisvesting verschilt. Er zijn plekken waar leerlingen samen een gebouw delen, maar ook plekken waar groep 7 en 8 in de basisschool en leerjaar 1 en 2 in de middelbare school gehuisvest zijn.

Eigenaarschap

Een hindernis waar veel scholen tegenaan lopen, is dat de leerlijnen voor verwante vakgebieden in po en vo niet goed aansluiten. Bovendien blijkt het lastig om leerdoelen voor leerlingen zodanig te vertalen dat zij meer grip krijgen op hun leerproces en dat eigenaarschap vinden de scholen juist heel belangrijk. Voor het

Tiener College (dat al langer contact had met SLO), Spring High en Onderwijsroute 10/14 was dit vorig jaar aanleiding om aan te kloppen bij SLO, die op diverse 'schakelpunten' in het onderwijs aan doorlopende leerlijnen werkt.

"De problemen die veel leerlingen bij de overgang naar het vo ervaren, komen deels doordat de leerdoelen van groep 7 en 8 niet goed aansluiten op die in klas 1 en 2 van het voortgezet onderwijs", zegt Maaïke Rodenboog, projectleider 10-14 van SLO. "We hebben goede leerlijnen voor po en goede leerlijnen voor vo, maar als je goed kijkt, zie je dat de aansluiting hier en daar wringt. Onze opdracht is om de leerlijnen voor de vakgebieden zo af te stemmen dat er straks één overzicht ligt van eind groep 7 tot en met eind leerjaar 2 - een overzicht dat aan de voorkant ook nog eens aansluit op groep 6 en aan de achterkant op leerjaar 3."

slo 20

"Alle basisscholen kunnen deze leerlijnen goed gebruiken om voor zichzelf en voor vo-scholen inzichtelijk te maken wat zij rond de overstap doen."

Leerlingentaal

Concreet zullen er vanaf eind dit jaar leerlijnen 10-14 gaan verschijnen voor de vakgebieden taal/Nederlands, rekenen/wiskunde, moderne vreemde talen (met nadruk op Engels), mens & natuur, mens & maatschappij, kunst & cultuur en bewegen & sport. In al die leerlijnen zal aandacht zijn voor leerdoelen en doorstroming, vakoverstijgende vaardigheden en talentontwikkeling. Bovendien worden ze voor leerlingen uitgewerkt in leerdoelkaarten in leerlingentaal, en komen er voorbeelduitwerkingen bij.

Vakexperts

Bij de totstandkoming van elke leerlijn zijn vakexperts betrokken. Hun ervaringen, driekwart jaar na de start, zijn heel verschillend. Bij kunst & cultuur bijvoorbeeld blijkt een doorlopende leerlijn betrekkelijk eenvoudig te maken, omdat er al een landelijk cultuurkader voor 4- tot 16-jarigen ligt. Een doorgaande lijn sport & bewegen is al wat meer werk, omdat het vak in het po anders vorm krijgt dan in het vo. "Het meest ingewikkeld zijn de kernvakken taal/Nederlands en rekenen/wiskunde", zegt Rodenboog. "Zo vormt rekenen in het po een belangrijke basis voor wiskunde op het vo. Hoe laat je dat mooi doorlopen? Dat is een hele klus, en we willen wel iets opleveren waar de scholen echt plezier van hebben. En dan niet alleen de 10-14-scholen, maar ook andere basisscholen die hun leerlingen willen helpen bij de overstap naar het vo. Zij kunnen deze leerlijnen goed gebruiken om voor zichzelf en voor vo-scholen inzichtelijk te maken wat zij rond de overstap doen."

Lessen uit de pilots

Voor basisscholen die verder willen gaan en de mogelijkheden van 10-14-onderwijs willen verkennen, hebben de kwartiermakers desgevraagd wel enkele adviezen. "Het eerste wat je nodig hebt is een bestuurder met lef, onderwijskundig inzicht en de bereidheid om te investeren", zegt Grimmius. "Het vraagt nogal wat; ben je een kleine eenpitter, dan zul je toch wel aansluiting moeten zoeken bij een middelgroot vo-bestuur. Het tweede wat je nodig hebt, is gedreven medewerkers. Een 10-14-route opzetten is niet iets voor mensen die hun taakplaatje nog wat willen aanvullen, je moet er echt voor gaan. Twee onderwijssoorten verbinden, is niet eenvoudig. Aan de andere kant, en dat is les drie, moet je je ook niet laten afschrikken: binnen ons onderwijsstelsel kan veel meer dan je denkt. Ik zeg altijd dat we het uiteindelijk toch voor drie dingen doen: het kind, het kind en het kind. 10-14-onderwijs is een mooie oplossing als je kinderen echt recht wilt doen en hen op tempo en niveau wilt begeleiden." ☒

Meer informatie:

Maaïke Rodenboog, m.rodendoog@slo.nl

De huidige leerlijnen po en vo staan op <http://leerplaninbeeld.slo.nl>. Hier komen ook de nieuwe leerlijnen 10-14 te staan, met de bijbehorende leerdoelkaarten voor leerlingen en voorbeelduitwerkingen. Maaïke Rodenboog en haar collega's bloggen over de ontwikkelingen op <http://curriculumvandetoekomst.slo.nl/10-14-onderwijs>

De stem van de leerling

Leerlingen actief betrekken bij besluitvorming. En dan niet alleen in de klassieke opvatting van leerlingparticipatie (inspraak via bijvoorbeeld de leerlingenraad) maar ook in een vorm waarbij alle leerlingen zelf keuzes kunnen maken ten aanzien van het eigen leerproces. Zowel wat betreft de inhoud ('ik wil meedenken over wat relevant is om te leren') als met betrekking tot de vorm ('ik wil eerst de theorie uit het lesboek bestuderen en er daarna over praten met klasgenoten').

Dat is de essentie van *Student Voice*, een Europees project waarin SLO, samen met partners in Hongarije, Slovenië, Schotland en Ierland modellen ontwikkelt voor onderwijs dat meer ruimte geeft aan de stem van de leerling en hem sterker verantwoordelijk maakt voor zijn eigen leerproces. SLO'ers Annette van der Laan en Jeroen Bron vormen de Nederlandse vertegenwoordiging in het project. De landen willen volgens Van der Laan ideeën uitwisselen over leerlingbetrokkenheid en -participatie en daar in samenwerking met scholen tools bij maken: "De kernvraag is: welke hulpmiddelen en methodieken kun je inzetten om leerlingen meer betrokken te maken bij hun eigen leeractiviteiten en wat voor leerkrachten heb je nodig om het concept *Student Voice* ook daadwerkelijk te implementeren. Dat zijn ook de vragen die we stellen aan de basisscholen die samen met ons participeren in dit project."

Vaste plek

Deze vorm van leerlingparticipatie, mede bedoeld om kinderen bewuster en meer betrokken te maken bij hun eigen leren (wat en hoe) en te laten oefenen met burgerschapsvaardigheden zoals communiceren en samen besluiten nemen, is volgens Van der Laan een essentieel onderdeel van samenhangend burgerschapsonderwijs: "Je ziet dat er op basisscholen best wel aandacht wordt besteed aan inspraak van leerlingen en andere vormen van burgerschap maar vaak is het nog ad hoc en niet in samenhang. Nu eens bij wereldoriëntatie, dan bij sociale vaardigheden, soms in een vakoverstijgend project. *Student Voice* wil burgerschap en leerlingparticipatie in het primair onderwijs een vaste plek geven en daarnaast inventariseren wat er op dat gebied al gebeurt."

Opbrengst

Het project eindigt in 2019. Wat zal er dan tot stand gebracht zijn? Bron: "Elk deelnemend land is bezig met scholen samen te werken. Op de website voiceofstudents.eu zullen de resultaten van die samenwerking gepubliceerd worden. Er komen video's over wat er in de verschillende landen gebeurt. Leerkrachten vertellen over hun ervaringen en delen lesvoorbeelden. En er zullen tools te downloaden zijn die wij samen met onze partners hebben ontwikkeld. In het Engels uiteraard, aangezien het een Europees project is."

Steeds hogerop

Een voorbeeld is de inspraakladder. Deze telt acht treden, die steeds een bepaald niveau van medezeggenschap weergeven. De laagste trede is het ontbreken van elke vorm van inspraak. Naarmate we hoger klauteren, neemt de invloed van leerlingen toe. Op niveau zes informeren de volwassenen de kinderen over beslissingen die ze genomen hebben. Op trede zeven zijn het de leerlingen zelf die in actie komen. Op het hoogste niveau nemen volwassenen en kinderen samen de beslissingen.

Keuzes maken

Een andere tool is *The curriculum negotiation method*. Dit is een hulpmiddel voor individuen en groepen om te komen tot algemeen gedragen curriculumkeuzes. In de eerste fase verzamelen alle betrokkenen informatie over het betreffende onderwerp. Vervolgens brengen ze hun bevindingen samen in een *mindmap* en bepalen aan de hand daarvan welke vragen ze het meest relevant vinden. In de volgende ronde wordt bepaald welke vragen beslist aan de orde moeten komen en welke alleen optioneel. Ten slotte worden de vragen over verschillende groepen verdeeld en maakt elke groep een plan van aanpak voor de beantwoording ervan. Deze methode wordt in de rest van de tool verder uitgewerkt.

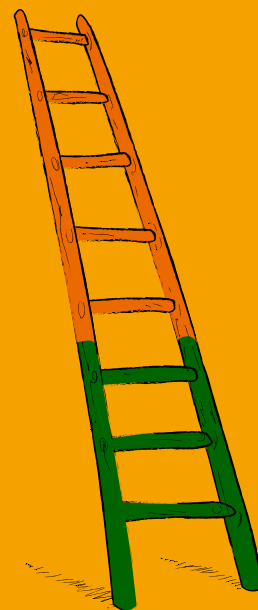
Symposium

Op 20 september organiseert SLO in samenwerking met het College voor de Rechten van de Mens een symposium in Utrecht over 'de stem van de leerling'. Het zal onder meer gaan over de vraag waarom en hoe we leerlingen mee kunnen laten praten en beslissen over schoolaangelegenheden en op welke manier we ze meer zeggenschap kunnen geven over hun eigen leerproces. ☞

☞ Meer informatie:

Annette van der Laan, a.vanderlaan@slo.nl
Jeroen Bron, j.bron@slo.nl
www.burgerschapindeschool.nl

Zie ook: *Student Voice*: <http://voiceofstudents.eu/>

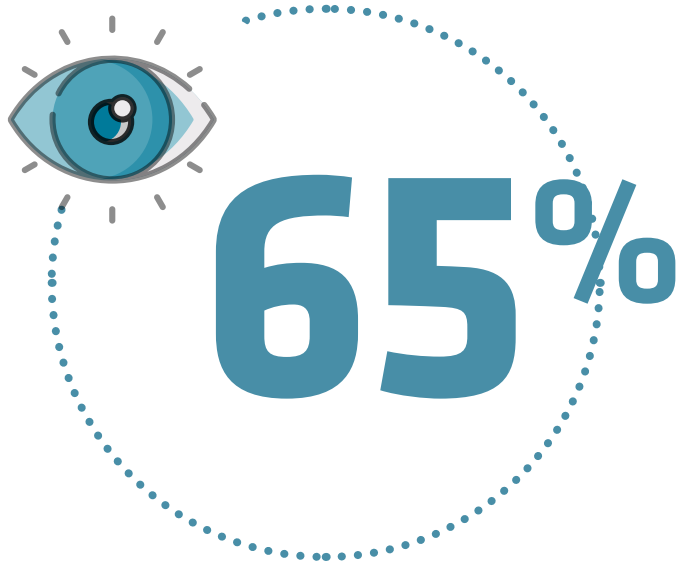
Papieren leermiddelen doen

Het leermiddelengebruik in Nederland wordt door SLO al vanaf 2007 bijgehouden en in kaart gebracht. Het onderzoek is uitgevoerd door middel van vragenlijsten onder leraren en schoolleiders. De belangrijkste conclusie uit de monitor 2017/2018 is dat leraren in het po nog lang niet zijn afgestapt van papieren leermiddelen. Wel vullen ze die vaak aan met digitale leermiddelen.

70%

leraren po gebruikt vooral methoden, aangevuld met ander materiaal

In elke *Leermiddelenmonitor* is gevraagd in welke mate leerkrachten gebruik maken van bestaande methoden en van zelf ontwikkelde of gevonden materialen. Net als in voorgaande jaren geven de meeste leerkrachten (70%) aan voornamelijk methoden te gebruiken, aangevuld met zelf ander materiaal. Dat kan dan zowel papier als digitaal zijn.

van de leraren geeft tijdgebrek als belangrijkste reden om niet zelf leermiddelen te maken of zoeken. Daarnaast worden ook de kwaliteit en het gemak van de methode veel genoemd.

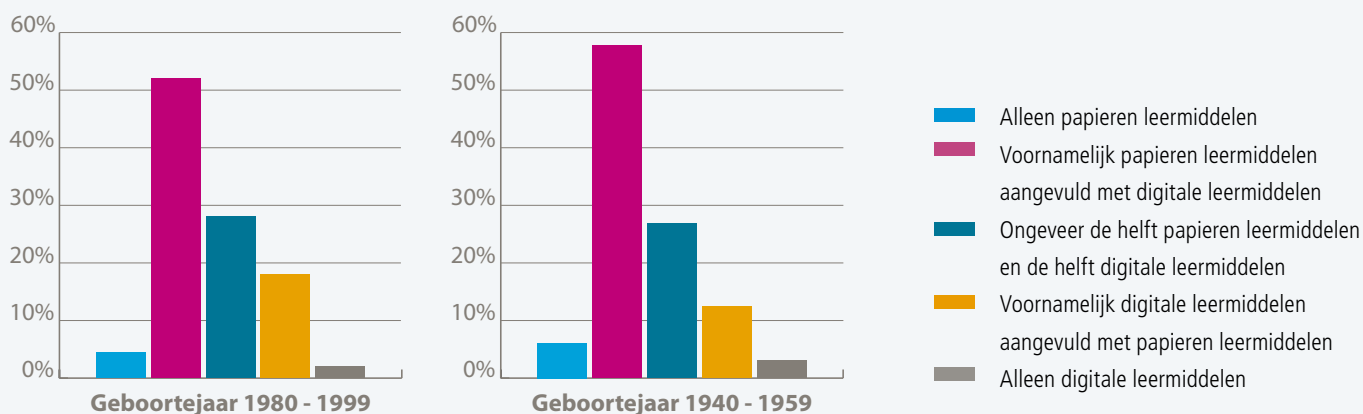
het altijd!

63%

Papieren leermiddelen zijn makkelijker zelf te maken, alle leerlingen kunnen ze thuis gebruiken en het werkt prettiger omdat ze tastbaar zijn. Dat zijn belangrijke aspecten die leraren in het po noemen als meerwaarde voor papieren leermiddelen. Maar het belangrijkste aspect volgens 63 procent van de ondervraagden is dat papieren leermiddelen het altijd doen!

JONGE LERAREN KIEZEN NIET VAKER VOOR DIGITAAL

Vaak wordt aangenomen dat leeftijd een rol speelt bij de keuze voor digitale of papieren leermiddelen: jongeren zouden hier eerder voor kiezen dan oudere leraren. Maar er is vrijwel geen verschil; een leraar geboren in 1990 gebruikt vooral papieren leermiddelen aangevuld met digitale, net als zijn collega uit 1957.

Vragenlijst
voor po
ingevuld
door

637 leraren
317 schoolleiders

Het volledige rapport is in het najaar te downloaden op www.slo.nl/leermiddelenmonitor

NOT 2019

KO PO VO MBO

Hal 3, stand A 028

Aan de slag met het curriculum: ontmoet ons op de NOT

Fotografie: © Wilco van Dijken

NOT 2019 - 22 t/m 26 januari Jaarbeurs Utrecht

Eind januari 2019 vindt de Nationale Onderwijs Tentoonstelling plaats in Utrecht. Reserveer de data alvast in uw agenda en bezoek SLO in hal 3, stand A 028.

U kunt bij onze collega's terecht voor al uw vragen over curriculumontwikkeling en thema's zoals doorlopende leerlijnen, 10-14-onderwijs of formatief toetsen. Wij gaan graag met u in gesprek!

slo